

In het Groninger Molenarchief te Veele bevindt zich een interessant document van de heer B. van der Veen Czn. Het betreft een op drie pagina's getypt artikel, dat hij heeft geschreven voor publicatie in het maandblad "Groningen" in het jaar 1932. In dit artikel komt zijn grote betrokkenheid en gevecht voor het behoud van de nog aanwezige molens in het Groninger land, duidelijk tot uiting. Typerend is ook zijn

inzet, met name in de periode tussen de beide wereldoorlogen, voor verbeteringen aan de molens, zoals het "verdekkeren" van het gevlucht.

Daarnaast biedt het 75 jaar geleden geschreven artikel ons interessante informatie over verschillende Groninger molens. De tekst van het artikel is integraal overgenomen.

B. D. Poppen

Iets over de geschiedenis van de windmolen in de provincie Groningen vanaf de middeleeuwen tot de tegenwoordige tijd

door B.v.d.Veen Czn.

In het maandblad "Groningen" van 8 Oct. 1932.

Op welke plek binnen de tegenwoordige grenzen van ons gewest de eerste windmolen is gebouwd, zal waarschijnlijk altijd onbekend blijven. Wel mogen we met zekerheid zeggen, dat deze windmolen een standaard-korenmolen of beter gezegd een standaard-roggemolen was. Naar het land van herkomst wordt dit molentype wel "Franse molen" genoemd en vanuit Frankrijk heeft deze molen langzaam zijn weg naar het noorden gevonden.

In het begin der 12e eeuw worden er windmolens genoemd te Parijs. In de zuidelijke Nederlanden verschenen de eerste windmolens plm. 1189 en Noord-Brabant wordt voor het eerst een windmolen genoemd in het jaar 1299.

Binnenin de in 1910 afgebroken standaardmolen van Zuidhorn vond men o.a. het jaartal 1492, waaruit dus blijkt, dat dit molentype voor het begin der 16-e eeuw reeds in ons gewest was ingeburgerd. Terwijl omstreeks 1700 bijna alle korenmolens in de provincie Groningen nog standaardmolens waren, hebben deze het langzaam maar zeker moeten afleggen tegen de (zeskante, achtkante of ronde stenen) bovenkruiers, die hier reeds voor 1700 hun intrede hadden gedaan.

Onze provincie mag zich gelukkig prijzen nog een tweetal gave, in volle werking zijnde,

standerdmolens te bezitten: TER HAAR (gemeente Vlagtwedde) en MUSSEL (gemeente Onstwedde). Terwijl dit de enigste exemplaren van dit type zijn boven Zwolle, is het zuiden van ons land in verhouding nog rijk aan standerdmolens. De Vlaming Lief Andriesz. van Moerbeke wordt genoemd als uitvinder van de bovenkruier (1573). Draait bij de standerdmolen de gehele molen om een verticale houten spil (standerd) en is hij dus een onderkruier, bij de bovenkruier draait alleen de kap met de daarin zich bevindende as en de beide roeden. Alles wat zich daar onder bevindt is vast met de grond verbonden.

De bovenkruier, die in Holland vervolmaakt werd, werd "de Hollandsche Molen" bij uitnemendheid, bij onze oostelijke burens bekend als "Holländermühle". Alle zich thans nog in onze provincie bevindende molens (plm.250) zijn, behalve de twee genoemde standerdmolens, bovenkruiers, hetzij met, hetzij zonder zwichtstelling.

De eerste bovenkruiers in onze provincie waren molens zonder stelling (bv. te Warffum, 1698) of lage stellingmolens. Een bovenkruier-korenmolen zonder stelling (grondmolen) vinden we thans nog te Kropswolde, in 1923 gebouwd ter vervanging van een oude, waarschijnlijk 17e eeuwse molen van hetzelfde type, welke in dat jaar afbrandde. Vroeger had onze provincie ook nog een zg. beltmolen, nl. te Wagenborgen. Het "zwichten" (minderen van het zeil of in het algemeen bediening van de roeden)

geschiedt hier op een lage wal, welke rond de moten loopt en welke de lage stelling vervangt. Een mooie oude bovenkruier-korenmolen met lage stelling, gebouwd voor 1780 (nl. 1737) vinden we nog te Eenrum. De meeste bovenkruier-korenmolens zijn evenwel hoge stellingmolens, gebouwd in de 19e eeuw, vooral in het tijdvak 1850-1872, een gouden tijd voor de landbouw, voor de mulders en voor de molenmakers. Omstreeks 1890 maakte hier een nieuwe vinding opgang, nl. die der zelfzwichtende roeden, afkomstig van onze oostelijke burenen. Deze vinding heeft zo zeer toepassing gevonden, dat er thans bijna geen molen meer is, die zijn zeilen aan één of beide roeden niet heeft vervangen door zelfzwichtende kleppen.

De watermolen met stelling te Wedderveer

Een andere vinding, die van de windroos, waardoor de molen zich automatisch op de wind richt (zelfkruiging) vond minder toepassing en bleef beperkt tot enkele gevallen. Thans nog watermolen te Wedderveer, korenmolen te Zuidwending bij Veendam, watermolen te Pieterzijl en de

watermolen van de Lauerpolder ten N. van Uithuizen.

Watermolens zijn, in vergelijking met Holland, laat in Groningen gebouwd. Wel wordt er reeds een watermolen genoemd ten W. van de stad, in het gebied van het Adewarder zijlvest, in 1453, doch dit zal een kleine spinnekop geweest zijn. De eerste grote achtkante bovenkruier-watermolens dateren pas uit het vierde kwartaal der 18e eeuw. Het Oldambt met zijn molencolonies en het tegenwoordige Duurswold waren hier de pioniers.

Een spinnekop (Holl. wipmolen) is een klein houten molentje, waarvan het onderstuk de vorm heeft van een afgeknotte pyramide. Grote spinnekopmolens, zoals Holland er nog vele heeft, heeft Groningen er slechts enkele gehad, (ten W. van Thesinge). De bovenkruier-watermolen is het gewone type watermolen, zogoed als altijd zonder stelling. Een uitzondering vormt bv. die te Wedderveer.

Even nog wil ik wijzen op een bijzonder type, dat helaas sinds 1931 uit onze provincie is verdwenen en wel de spinnekop-korenmolen, met of zonder stelling. De beide laatste waren die van Den Horn (Moes, gesl. 1926) en die van Overschild (Klimp, gesl. 1931). Alle moeite, ook bij ons provinciaal bestuur gedaan, een dergelijk type, hetwelk voor enkele honderden guldens te koop was, te behouden, hebben schipbreuk geleden. Behalve voor het malen van graan en het opvoeren van water, is de windmolen dienstbaar gemaakt aan de industrie: pelmolens, zaagmolens, oliemolens, papiermolens, barkmolens enz.

De Zaanstreek was eenmaal het land, waar honderden fabrieksmolens hun wieken lieten draaien.

De eerste pelmolen in de provincie Groningen werd in 1680 gebouwd en thans zijn er nog vele; zaagmolens zijn er nog een drietal: te Woltersum, Ten Post en Holwierde. De andere fabrieksmolens in Groningen zijn alle verdwenen. (In Roderwolde, even over onze provinciegrens vinden we nog een oliemolen in vol bedrijf)

Reeds in de vorige eeuw begonnen, maar toch eigenlijk pas heftig geworden in de 20e eeuw, is de strijd van de windmolen tegen de mechanische krachten: de stoom, de electriciteit, de benzine- en ruwoliemotor en al scheen het alsof alle windmolens langzaam

maar zeker het tegen deze grootmachten moesten afleggen en de miljoenen P.K.uren, die de wind in zich bergt, nutteloos over onze lage landen moesten vliegen, thans zijn we op een kentering gekomen. De oude windmolen, die bijna nog gemaakt werd als de Schermermolens uit de 17e eeuw, was niet met zijn tijd meegegaan, alle nieuwe technische vindingen en toepassingen waren zijn neus voorbij gegaan en hij scheen ten dode opgeschreven.

Dank zij het werken, sinds haar oprichting in 1923, van de Vereniging "De Hollandsche Molen", die niet alle niet-actieve molens doelloos in het landschap wil laten staan, zoals men wel eens meent, maar de oude windmolen op de hoogte van zijn tijd wil brengen en hem wil behouden als instrument, niet als monument, zijn we thans ook in onze provincie zover, dat we de sloopmaniakken een halt kunnen toeroepen, omdat we kunnen aantonen, dat een verbeterde Hollandsche molen het tegen iedere mechanische kracht kan opnemen. In 1928 werden de watermolens van de Onnerpolder en van de Hooilandpolder bij Slochteren zg. verdekkerd, door het aanbrengen van kogellagers, stroomlijnwieken en schroefpompen. Stroomlijnwieken zijn molenwieken volgens het geotrooieerde systeem "Dekker", waarbij de roeden geheel worden ingesloten door zinken of aluminium platen volgens het vliegtuigvleugelprofiel, waardoor deze wieken geen zelfremming meer bezitten en zeer snel aanlopen bij zwakke wind.

Schroefpompen zijn verticaal geplaatste buizen, waarin een verticale vijzel het water verticaal omhoog voert. De bij onze watermolens algemeen in gebruik zijnde houten of ijzeren vijzel (schroef) is niet slecht, in ieder geval beter dan een scheprad, maar de ijzeren schroefpomp werkt economischer.

De tegenwerking in 1928 was buitengewoon, vooral in de Hooilandpolder, maar het goede zal altijd, ondanks alle miskennis, verdachtmaking en sabotage, zegevierend uit de strijd tevoorschijn komen, zo ook hier. En thans vervolgt de stroomlijnroede zijn zegetocht door onze provincie. Sinds Mei van dit jaar werden verdekkerd, eerst de pelmolen van Stedum, daarna de korenmolen van Roodeschool, thans de korenmolen van Middelstum, straks de pelmolen van

Oldehove, terwijl het aantal verbeterde korenmolens, pel- en watermolens voor 1933 nog niet is te overzien. Eindelijk begint men in te zien, wat men met een verbeterde Hollandsche Molen uit de wind, hoe zwak ook, kan halen en hoeveel kapitaal doelloos is vernield, vooral in de laatste 20 jaar, door het slopen van al die kostelijke windmolens, die geheel nieuw gebouwd thans zeker F. 30.000,- per stuk zouden moeten kosten. De "deskundige" adviezen, die tot molensloping leidden, bleken niet altijd even voordelig te zijn, tenminste niet voor de beurs van de ingelanden of van de molenaars. Van de thans in onze provincie nog aanwezige windmolens zal er geen meer verdwijnen, wanneer men onbevoor[oor]deeld bij iedere voorkomende gelegenheid zijn oor ten luister legt bij de gebruikers van verdekkerde molens; het kan echter ook zijn dat er juist door de molenverbetering nog molens zullen verdwijnen, omdat een verbeterde Hollandsche molen het werk van twee of meer [on]verbeterde zou kunnen doen. In het najaar van 1930, in mijn artikel in de Groningse Volksalmanak voor 1931*), heb ik voorspeld, dat de kentering die toen reeds in Holland te bespeuren was, mettertijd zou doordringen naar het noorden en thans zijn we zover, ten bate van de beurs van de windmolengebruiker en de schoonheid van het Groninger landschap.

Groningen, 8 Oct. 1932.

B.v.d.Veen Czn.

Bestuurslid van de Vereniging "De Hollandsche Molen".

*) B. van der Veen Czn. *De windmolens in de gemeente Groningen*. Afgedrukt in de Groningsche Volksalmanak voor het jaar 1931, pag. 136 t/m 178.

Dit artikel is afgedrukt in het blad 'De Zelfzwichter', 2007, nr. 4, pag. 7-10, een uitgave van Het Groninger Molenhuis.

Deze pagina is onderdeel van de homepage van B. D. Poppen

<http://www.bdpoppen.nl>